

## معرفی برخی از مهاجرین ایرانی و مشاهیر فرهنگی دکن

### مهدی باقر خان♦

منطقه «دکن» از نظر اجتماعی، فرهنگی، تاریخی و علمی از مناطق مهم هندوستان و یکی از مراکز اقتصادی و سیاسی جنوب این کشور است. بناهای عظیم تاریخی، اماکن دیدنی و مساجد با شکوه این سرزمین، بیانگر عمق فرهنگ و تمدن اسلامی این منطقه می‌باشد. حضور ایرانیان در این منطقه، عامل مهمی در ایجاد تحولات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در جنوب هند بوده به طوری که امروزه هیچ تاریخ‌دان و باستان‌شناسی نمی‌تواند با صرف نظر کردن نقش ایرانیان و پادشاهان ایرانی در این منطقه، تصویر کامل و درستی از وضعیت تاریخی و فرهنگی دکن را ارائه کند. اثرات این حضور تاریخی ایرانیان را می‌توان در معماری، زبان، فرهنگ، هنر و دیگر ابعاد زندگی مردم جنوب هند به خوبی مشاهده کرد.

یکی از پیامدهای حضور و تاثیرگذاری مهاجرین ایرانی در هند و تعاملات دیرینه و گسترده‌ی بین ایرانیان و هندیان؛ شکل‌گیری پدیده‌ی «فرهنگ درهم آمیخته ایران و هند» است. نشانه‌های اشتراک این ارزش‌ها در عرصه فرهنگ و تمدن آشکارتر، بوده و هنوز هم شماری از آنها باقی مانده است. البته بارزترین و فراوان‌ترین نشانه‌های تأثیرگذاری و تاثیرپذیری تمدنی و فرهنگی ایرانیان و هندیان، متعلق به دوره‌ی بعد از ورود اسلام است.

---

♦ استاد میهمان بخش فارسی دانشگاه ملیه اسلامی، دهلی نو.

نشانه‌های اشتراک فرهنگی هند و ایران در دوره‌ی اسلامی، عمدتاً عبارتند از: معماری، خوش‌نویسی، طب سنتی، دیوان‌سالاری، تاریخ‌نویسی، زبان‌شناسی و ادبیات، تصوّف و عرفان، مینیاتور، نقاشی و غیره. با توجّه به این امر، می‌توان گفت که دوره‌ی پس از ورود اسلام، دوره‌ی بالندگی و اوج گرفتن پدیده‌ی «تعاملات فرهنگی ایران و هند» بوده است.

یکی از عوامل مؤثر در استحکام بخشیدن به پیوندهای مشترک این دو ملت در دوره‌ی بعد از ورود اسلام، اداره‌ی بخش اعظم شبه قاره، به دست حکمرانان مسلمان است. اسلام‌شناسان و تاریخ‌دانان اتفاق نظر دارند که جریان اصلی ورود اسلام به شبه قاره‌ی هند، در اوایل قرن پنجم هجری و به دنبال فتوحات محمود غزنوی در هند آغاز گردید.

تأثیرپذیری افزون‌تر هندیان از فرهنگ و تمدن ایران از جمله ویژگی‌های بارز زمان ورود اسلام به شبه قاره و نیز فرمانروایی مسلمانان بر این سرزمین، بشمار می‌رود. بخشی از آمیختگی فرهنگی را فرمانروایان و نظامیان ترک و مغولی انجام دادند که تحت تأثیر فرهنگ و تمدن ایران قرارگرفته بودند و بخش دیگر را نیز، گروه‌های مختلف ایرانی انجام دادند که از ایران مهاجرت نموده به صورت موقت یا دائم در مناطق مختلف شبه قاره‌ی هند چون «دکن» سکونت اختیار کرده بودند.

رشد و گسترش ارزش‌های اسلامی و فرهنگ ایرانی در مناطق گوناگون شبه قاره هند، از جمله نشانه‌های بارز نقش و تأثیر گزاری‌های مهاجرین فرهنگی ایرانی محسوب می‌شود. چنانچه تعداد چشمگیری از محققان، معتقدند؛ فرهنگ اسلام و تشیع را، بیشتر مهاجرین ایرانی در شبه قاره تبلیغ و ترویج دادند. به همین دلیل، از گذشته‌های دیرباز تاکنون، تعداد قابل توجهی از خانواده‌ها به ویژه اهل تشیع شبه قاره‌ی هند، مدعی‌اند که از نسل ایرانیان هستند یا به نوعی سلسله نیاکان‌شان به ایران برمی‌گردد. امثال آن را در بین شماری از فرمانروایان حکومت‌های شیعی شبه قاره‌ی هند مانند: عادلشاهیان و قطب‌شاهیان (دکن) می‌توان دنبال کرد. رشد و گسترش عرفان و تصوّف در سرتاسر شبه قاره‌ی هند، از دیگر پیامدهای گسترش فرهنگ ایران و آموزه‌های دین اسلام در شبه قاره‌ی هند است. بسیاری از صوفیان و عارفان هند،

همچون خواجه معین‌الدین چشتی و غیره...، یا ایرانی هستند و یا سخت تحت تأثیر فرهنگ و عرفای ایرانی بوده‌اند.

با توجه به اینکه در یک مقاله، مجال نیست به سایر آن بزرگان یا به اغلب شخصیت‌های فرهیخته فرهنگی مهاجر ایرانی که در سراسر کشور هند آثاری از خود به جا گذاشته‌اند، پرداخته شود، به شخصیت‌هایی بسنده می‌کنیم که چهره فرهنگی مهاجر ایرانی هستند و از ایران به هند مهاجرت نموده و به خصوص در منطقه دکن سکنی گزیدند و یا هندی به ویژه دکنی هستند اما اجداد و نیاکان‌شان ایرانی بودند و بخش عمده عمرشان را در مناطق «دکن» سپری کردند و از نظر فرهنگی، دارای اشتراکات فراوان و پیوندهای عمیق فرهنگی با ایرانیان بوده‌اند. نگارنده در طول نگارش این اثر که بیشتر به قصد تعریف‌نگاری کلی افراد برجسته دکن بوده، علاوه بر مطالب فوق‌الذکر، نکات زیر را نیز مد نظر قرار داشته است:

در تدوین شرح حال هر شخصیت، تلاش بر آن بوده که اطلاعات مهم و کلیدی مربوط به هر فرد طبق منابع موجود و به ترتیب الفباء ارائه شود؛ این اطلاعات، شامل نام و نام خانوادگی یا شهرت، نام پدر، زمان و مکان تولد و وفات، مشاغل و مناصب، آثار و تألیفات وی است.

هدف از تهیه این اطلاعات مختصر و کلیدی، ارائه‌ی شناخت اساسی از شخصیت‌های مورد نظر و فراهم ساختن زمینه‌ی انجام تحقیقات بعدی درباره‌ی زندگی این بزرگان است:

احمد (۱۰۲۷ ق/۱۶۱۸ م - ۱۰۸۶ ق/۱۶۷۵ م)

سید نظام‌الدین احمد، فرزند محمد معصوم حسینی دشتکی شیرازی، در طائف تولد یافت. مادرش، خواهر شاه عباس دوم صفوی بود. وی بنا بر خواسته‌ی میر محمد سعید میر جمله‌ی اردستانی به حیدرآباد آمد. بیشتر در حیدرآباد دکن زندگی کرد و در حیدرآباد درگذشت. کتاب اثبات الواجب تألیف اوست.<sup>۱</sup>

۱. مطلع انوار، ۷۹؛ نجوم‌السماء، ۱۴۶؛ تذکره بی‌بها فی تاریخ العلماء، ۴۱۷؛ اعیان‌الشیعه، ۷، ۲۳۶.

احمد (الشیخ مهذب الدین) (۱۰۲۰ ق/ ۱۶۱۱ م - ۱۰۸۵ ق/ ۱۶۷۴ م)  
 احمد الشیخ مهذب الدین، فرزند عبدالرضا، در حیدرآباد دیده به جهان گشود. او فردی  
 متبحر به علوم عقلیه و نقلیه بود. در بصره درگذشت. از آثار اوست:

”الرسالة الاعتقادیة، الدرّة التجفیة فی الاصول، رسالة الفلکیة، عمدة الاعتماد فی  
 کیفیة الاجتهاد، کلیات الطب، رسالة الحساب، رسالة القیافة، رسالة آداب  
 المناظرة، فائق المقال، الزبدة، خلاصة الزبدة، رسالهی رسم الخط، رسالهی  
 حساب العقود، جوابات المسائل الاحدی والثلاثین، رسالة الحسد،  
 رسالة الاخلاق، رسالهی خلق الکافر، غوث العلم فی حدود العالم، تحفه ذخائر،  
 کنوز الاخبار، رسالة فی القرائة، و المنهج القویم“<sup>۱</sup>.

احمد شیرازی (۱۵ شعبان ۱۰۲۷ ق/ ۱۶۱۸ م - ۱۰۸۶ ق/ ۱۶۷۵ م)  
 شیخ احمد شیرازی، فرزند محمد معصوم شیرازی، در شیراز متولد شد. تحصیلات را  
 نزد شمس الدین گیلانی فرا گرفت. در سال ۱۰۵۳ ق/ ۱۶۴۳ م به هند مهاجرت کرد و از  
 نزدیکان عبدالله قطب شاه حیدرآبادی شد. وی در حیدرآباد درگذشت. از وی اشعاری  
 در تذکره‌ها نقل شده است.<sup>۲</sup>

بهادر علی حیدرآبادی، صفی (۲ ذی قعدة ۱۳۰۱ ق/ ۲۴ اگوست ۱۸۸۴ م - ۲۰ ذی حجه  
 ۱۳۵۴ ق/ ۱۴ مارس ۱۹۳۶ م)  
 میرزا بهادر علی حیدرآبادی متخلص به صفی، فرزند محمد رضا در حیدرآباد تولد  
 یافت. بنیان گذار مدرسه‌ی باب‌العلوم حیدرآباد و استاد علوم دینی در کالج جاگیردار  
 حیدرآباد بود. از آثار اوست:

”سلسله تعلیم مذهبی، طریق شریعت، رباعیات صفی (فارسی)، مسدس تعلیم،  
 وصال آخرت، عرفان صفی، اخلاق صفی (فارسی)، تسبیح فاطمه، چراغ  
 هدایت، خلاصة المسائل وتسهیل المنطق، جامع التواریخ“<sup>۳</sup>.

۱. مطلع انوار، ۷۴.

۲. نزهة الخواطر، ۶۷/۵.

۳. مطلع انوار، ۱۳۲-۱۳۳؛ خورشید خاور، ۱۰۷-۱۰۸.

جمال‌الدین حیدرآبادی (شیرازی) (ف. ۱۱۲۵ ق/ ۱۷۱۳ م)  
 جمال‌الدین، فرزند فتح الله حیدرآبادی در شیراز متولد شد. او نوهی صدرالدین شیرازی بود. در حیدرآباد وفات یافت.  
 به درخواست قطب شاه حیدرآبادی، شرح مصباح کفعمی، (فارسی) را نوشت.<sup>۱</sup>

رضی موسوی جزائری شوشتری (۱۱۲۸ ق/ ۱۷۱۵ م - ۱۱۹۴ ق/ ۱۷۸۰ م)  
 مولانا سید رضی موسوی جزائری شوشتری، فرزند نورالدین شوشتری، در شوشتر ایران تولد یافت. نزد پدر و برادر و علمای شوشتر کسب علم کرد. در تفسیر، حدیث، عقائد و فقه به درجه اجتهاد رسید. به خاطر حمله‌ی افغانان و ترکان به ایران و عراق، همراه با پدر در سال ۱۱۴۹ ق/ ۱۷۳۶ م به منطقه سورت گجرات<sup>۲</sup> هجرت کرد. سپس همراه با برادر خود به دهلی<sup>۳</sup> آمد و مهمان ابوالمنصور خان قزلباش شد. در راه برگشت به ایران در بنگال، شاه شجاع آنها را به دربار دعوت کرد. وی از آنجا به دکن رفت.<sup>۴</sup>

زین العابدین (۱۳۰۴ ق/ ۱۸۸۶ م - ۱۳۷۰ ق/ ۱۹۵۰ م)  
 زین العابدین فرزند نثار حسین که در منابع از او با نام زین العابدین حیدرآبادی نیز یاد شده است، در علی‌نگر<sup>۵</sup> چشم به جهان گشود. پس از فراگیری علوم دینی در نجف به شهر حیدرآباد رفت و همانجا درگذشت. از آثار اوست:<sup>۶</sup>  
 اصل الاصول (عربی)، اصل المیزان (عربی)، رساله التوحید (اردو)، توضیح الفوائد فی شرح قواعد العقائد (خطی).

۱. مطلع انوار، ۱۵۱؛ نزهة الخواطر ۱۱۵/۵.

2. Gojarât.

3. Delhi.

۴. مطلع انوار، ۲۴۰؛ نزهة الخواطر، ۸۷/۶؛ نجوم السماء، ۲۶۱؛ تذکره بی‌بها فی تاریخ العلماء، ۱۵۵؛ مرقع دکن، ۹۳.

5. Ali nagar.

۶. مطلع انوار، ۲۴۸؛ تذکره بی‌بها فی تاریخ العلماء، ۱۶۷؛ نجوم الارض، ۷۶.

صدرالدین علی خان حسینی مدنی (۱۰۵۲/ق/۱۶۴۲ م - ۱۱۲۰/ق/۱۷۰۹ م)

صدرالدین علی خان حسینی مدنی فرزند نظام‌الدین حسینی در مدینه چشم به جهان گشود اما اصالتاً شیرازی بود. پدرش داماد سلطان عبدالله قطب شاه حیدرآباد بود. بعد از فوت پدرش نزد اورنگ زیب رفت. دارای جایگاه خاصی در دربار شد. حاکم مناطق اورنگ‌آباد، ماهوار<sup>۱</sup> و توابع برار<sup>۲</sup> بود. در زمان حکومت سید علی خان، دیوان‌سالار برهانپور<sup>۳</sup> شد. چندی بعد استعفا کرد، و به شیراز برگشت. در شیراز در مدرسه‌ی منصوریه، به تدریس پرداخت. قبرش در شهر شیراز استان فارس قرار دارد. از آثار اوست:

”سلافة العصر فی محاسن الشعرا بکل مصر(تذکره شاعران عرب)، ریاض السالکین شرح صحیفه‌ی سید الساجدین، انوارالربیع فی انواع البدیع، حدائق الندیة شرح فوائد الصمدیة، سلوة الغریب در غرائب بحار و عجائب جزائر، اللکم الطیب و الغیث الصیب (موضوع: ادعیه و زیارات)، الدرجات الرفیعه، توضیح احادیث خمسه‌ی مسلسله، حاشیه‌ی قاموس، دیوان شعر“<sup>۴</sup>.

طاهر شاه دکنی<sup>۵</sup> (۸۸۰/ق/۱۴۷۵ م - ۹۵۲/ق/۱۵۴۵ م)

ملاً سید طاهر شاه دکنی فرزند سید رضی‌الدین علی همدانی در همدان چشم به جهان گشود. داعی مکتب اسماعیلیان بود. اما، در سال ۹۲۶/ق/۱۵۲۰ م عقیده‌ی تشیع را پذیرفت. در سال ۹۳۰/ق/۱۵۲۴ م از پادشاه صفویّه ناراحت شد. اوّل به شهرگوا<sup>۶</sup>، بعد به بیجاپور<sup>۷</sup> آمد. سپس به دعوت برهان شاه به احمدنگر رفت، و در آنجا به درس و تدریس پرداخت. در سال ۹۵۲/ق/۱۵۴۵ م رحلت کرد و پیکرش به کربلا برده شد.

1. Mâhvâr.

2. Barar.

3. Burhanpur.

۴. مطلع انوار، ۳۲۶؛ امل‌الآمل ۱۷۶/۲؛ نجوم‌السماء، ۱۹۴؛ تذکره شیخ علی حزین، مآثر الکرام، ۲۸۶؛ نزّهة‌الخواطر ۱۸۳/۶.

5. Dakkan.

6. Gova.

7. Bijapur.

تاریخ فرشته، به شرح احوالش چنان پرداخته است:

”شاه طاهر در سال ۹۲۶ ق با زن و فرزندان، خود را به تعجیل از طریق جرون و دریای عمان به بندر مصطفی‌آباد (رابول کوه) رسانید و از آنجا به بیجاپور رفت، سپس در گلبرگه (احسن‌آباد) رحل اقامت افکند.

شاه طاهر به دعوت برهان شاه در سال ۹۲۸ ق وارد احمدنگر شد و پس از مدتی برهان شاه را به آیین تشیع فراخواند. (۹۴۴ ق) برهان شاه با پذیرفتن آیین تشیع، پرچم قلمرو خود را پرچم سبز قرار داد و این اقدام شاه طاهر، موجب اشاعه تشیع در هند شد. شاه طاهر در دوران حیات خود به عنوان مشاور امین و محرم‌اسرار و سفیر صلح در خدمت برهان شاه بود.<sup>۱</sup>

از آثار اوست: شرح باب حادی عشر (عقائد و کلام)، شرح جعفریه (فقه)، حاشیه‌ی بیضاوی، حواشی شرح اشارات، حاشیه‌ی محاکمات شفا.<sup>۲</sup>

#### عبدالهادی (ف: ۱۱۰۰ ق/۱۶۸۸ م)

سید عبدالهادی فرزند رفیع‌الدین حسین حسینی دلجانی در حیدرآباد به دنیا آمد. آورده‌اند که دارای تألیفات بود. یک کتاب وی در کتابخانه‌ی آقا شهاب‌الدین نجفی موجود است. وی فردی محقق به شمار می‌رود. هادی المصلین، اثر علمی اوست.<sup>۳</sup>

#### علی بلگرامی<sup>۴</sup>، شمس‌العلما (۱۲۶۸ ق/۱۸۵۱ م - ۱۳۲۹ ق/۱۹۱۱ م)

شمس‌العلما سید علی بلگرامی فرزند زیدالدین خان از خانواده‌ی علمی منطقه بلگرام بود. فردی عالم بود و بر علوم اسلامی، قانون، هندسه، طبقات‌الارض، فلسفه و تاریخ اشراف داشت. به ۱۲ زبان مسلط بود. در سال ۱۸۸۷ م/۱۳۰۴ ق، سربازرس مدارس

۱. تاریخ فرشته، ج ۲، ص ۵۱۹، ۵۲۱.

۲. مطلع انوار، ۲۸۷؛ تذکره بی‌بها فی تاریخ‌العلماء، ۱۹۶؛ تاریخ محمدی ۲ / (قسمت ۴) ۲۳۷؛ نزهة‌الخواطر ۴ / ۱۴۲.

۳. مطلع انوار، ۳۶۲؛ فهرست‌های نسخه‌های خطی، ۱/۳.

4. Belgerami.

بود. سپس برای ادامه‌ی تحصیل به همراه سالارجنگ، به اروپا رفت. به کشورهای انگلستان، فرانسه، اسپانیا، آلمان، ایتالیا و آسیای صغیر سفر کرد. او یکی از شخصیت‌های مورد اعتماد حیدرآباد در ساخت مراکز خیریه‌ی بود. در سال ۱۸۹۳ م/ ۱۳۱۰ ق، از طرف حکومت آن زمان هند، لقب «شمس‌العلماء» به او داده شد. در سال ۱۹۰۳ م/ ۱۳۲۰ ق، استاد زبان مراتهی<sup>۱</sup> در انگلستان شد. در همان سال، فهرست کتب اداره‌ی هند را نوشت. در حیدرآباد دانشکده‌ی علوم و فنون را تأسیس کرد. در توسعه‌ی دانشگاه اسلامی علی‌گره<sup>۲</sup> نقش به‌سزایی داشت..

از آثار اوست:

تمکّن عرب، ترجمه‌ی کتاب موسیو لی بان فرانسوی، تمکّن هند (فارسی)، ویدک لترچر (مجموعه‌ی مقالات ادبیات ویدا چاپ شده در مجله‌ی مخزن، سپتامبر ۱۹۰۵ م)، طلسم اعضای انسانی (مقاله‌ی چاپ شده در مجله‌ی حسن، حیدرآباد ۱۸۸۸ م)، انتخاب تاریخ هند (فارسی) (چاپ ۱۸۷۷ م)<sup>۳</sup>.

غلام حسین بنگلوری حیدرآبادی (۱۲۷۰ ق/ ۱۸۵۳ م- ۸ ربیع‌الاول ۱۳۵۲ ق/ ۲ جولایی ۱۹۳۳ م)

مولانا سید غلام حسین بنگلوری حیدرآبادی فرزند میر اشرف حسین در حیدرآباد به دنیا آمد. پدر وی از سادات بنگلور<sup>۴</sup> بود. اماً، بعداً در حیدرآباد اقامت داشت. سید غلام حسین پس از تحصیلات در هند، به نجف اشرف رفت. در آنجا نزد شیخ زین‌الدین مازندرانی درس خواند. بر علوم عقلی و نقلی کاملاً مسلط بود. سخنران فوق‌العاده‌ای بود. در پایان عمر به مکتب شیعی پیوست. در حیدرآباد درگذشت.

از آثار اوست:

”شمس‌الهدایه، ردّ علی من ضلّ بقوله انّ علمه تعالی لایتعلّق بالمعدومات،

1. Marathi.

2. Aligareh.

۳. مطلع انوار، ۳۳۴؛ نزهة‌الخواطر ۳۲۶/۸.

4. Banglor.



اثبات النبوه و الرساله فی النبی و السلاله، تفسیر آیه قریبی، تفسیر آیه مباهله، تفسیر آیه تطهیر، تفسیر و من عنده علم الكتاب، کتاب التوحید، کتاب فی ردّ الشیخیه، کتاب فی ردّ التناسخ، کتاب الامامه و الولایه، کتاب الآیات الالهیه فی النفوس اللاهوتیه، کتاب فی مراتب الروح و النفس، شرح اصول فقه و شرح قصیده‌ی خلیلیّه<sup>۱</sup>.

**غلام حسین دکنی** (ف: ۱۲۸۰ ق/ ۱۸۶۳ م)

غلام حسین دکنی در دهلی به دنیا آمد. از جمله معاصرین علامه تفضّل حسین خان بود. در علوم عقلی و نقلی تسلط داشت. قاضی شرعی شهر حیدرآباد بود و همانجا فوت کرد.

از جمله آثار وی رساله در بحث جهل بسیط و مرکب را می‌توان نام برد<sup>۲</sup>.

**فرج‌الله شوشتری** (ف: ۱۰۸۵ ق/ ۱۶۷۴ م)

ملاً فرج‌الله شوشتری در حیدرآباد دکن به دنیا آمد. نیاکانش از شهر شوشتر ایران بودند اما از ایران به هند مهاجرت نموده در منطقه دکن سکنی گزیدند. سلطان عبد الله قطب شاه برای وی بسیار احترام قائل بود. وی به زبان فارسی و عربی شعر هم می‌سرود<sup>۳</sup>.

**محمد باقر بیجاپوری** (۱۰۵۰ ق/ ۱۶۴۰ م - ۱۱۲۸ ق/ ۱۷۱۶ م)

محمد باقر بیجاپوری فرزند شیخ محمد علی در شهر بیجاپور تولّد یافت. نیاکانش از مدینه‌ی منوره بودند. نامبرده بر علوم عقلیه و نقلیه تسلط کاملی داشت.

از تألیفات وی: تلخیص المرام فی علم الکلام، روضه الانوار و زبده الافکار را می‌توان نام برد<sup>۴</sup>.

۱. مطلع انوار، ۳۸۹؛ تذکره بی‌بها فی تاریخ العلماء، ۲۷۵؛ خورشید خاور، ۲۷۱.

۲. مطلع انوار، ۳۹۷؛ تذکره بی‌بها فی تاریخ العلماء، ۲۵۷؛ تکمله نجوم السماء ۴۶۷/۱.

۳. مطلع انوار، ۴۰۴؛ نجوم السماء، ۱۷۰؛ نزهة الخواطر ۳۱۴/۵.

۴. مطلع انوار، ۴۸۸؛ نزهة الخواطر ۲۹۰/۶.

**محمد عاملی (قرن ۱۱ ق.)**

محمد عاملی فرزند علی عاملی در جیل عامل لبنان به دنیا آمد و همان جا درس خواند سپس به هند آمد و وارد حیدرآباد شد و در آنجا دارای «منصب دیوانی» گردید. محمد قطب شاه وی را در سال ۱۰۲۴ ق. به ایران فرستاد. پس از بازگشت به حیدرآباد پادشاه نامبرده، وی را وکیل مطلق قرار داد. وی در شهر حیدرآباد وفات یافت. از آثار اوست: شرح الارشاد، ترجمه‌ی کتاب الاربعین شیخ بهاءالدین عاملی و حاشیه بر جامع عباسی<sup>۱</sup>.

**محمد حسین شیرازی حیدرآبادی (۱ محرم ۱۲۰۷ ق/ ۱۷۹۲ م - ۲۲ یا ۲۳ ذی‌قعدة ۱۲۸۷ ق/ ۱۸۷۰ م)**

محمد حسین شیرازی حیدرآبادی فرزند محمد علی در شهر شیراز تولد یافت. از شیراز به هند آمد و با یکی از دختران خانواده‌ی منیرالملک حیدرآبادی ازدواج کرد. نامبرده شاعر زبان عربی، فارسی و ماهر علم طب نیز بود. از تألیفات وی می‌توان: *راحة الارواح* (ترجمه مصباح کفعمی)، *مختارالجوامع و دیوان شعر* را نام برد<sup>۲</sup>.

**محمد شمس‌الدین ابوالمعالی (۱۰۰۰ ق/ ۱۵۹۲ م - ۱۰۷۰ ق/ ۱۶۵۹ م)**

شیخ محمد شمس‌الدین ابوالمعالی فرزند علی ابن خاتون در شهر حیدرآباد دکن تولد یافت. معاصر شیخ بهائی و ساکن شهر حیدرآباد بود. شیخ بهائی مقدمه‌ای بر ترجمه‌ی فارسی شرح اربعین که توسط ابوالمعالی صورت گرفته بود، در سال ۱۰۲۸ ق. نوشت. وی از شاگردان بهاءالدین عاملی و از جمله علمایی بود که در حکومت حیدرآباد دکن نقش خاصی داشتند.

از آثار اوست: شرح ارشاد علامه (فارسی)، حواشی بر جامع عباسی (فارسی)، شرح اربعین بهایی، کتاب امامت، توضیح‌الاخلاق محمد شاهی (فارسی) و خلاصه‌ی اخلاق

۱. نزهة الخواطر، ۳۸۵/۵.

۲. مطلع انوار، ۵۱۷؛ نزهة الخواطر ۴۳۷/۷.

ناصری (فارسی) <sup>۱</sup>.

محمد علی طبسی (۱۲۵۵ ق/ ۱۸۳۹ م - ۱۳۳۱ ق/ ۱۹۱۳ م)

محمد علی فرزند صفر علی در قریه‌ی طبس<sup>۲</sup> تولد یافت. پس از تحصیلات مقدماتی به عراق رفت. شاگرد آیت الله شیخ مرتضی بود. سپس به هند برگشت و مدتی در بمبئی<sup>۳</sup> بود و بعد از آن به حیدرآباد مهاجرت کرد و در آنجا ساکن شد. وی در شهر پانی‌پت<sup>۴</sup> وفات یافت. از آثار اوست:

تبیان المسائل، مجمع المسائل، هدايت المؤمنین (۱۲۸۹ هـ)، رساله‌ی طهارت، منظومه‌ی فقه، مفتاح الاصول، اصول فقه، انوار الابصار، اثبات النبوت و تفسیر آیه‌ی نور<sup>۵</sup>.

محمد علی کربلایی (ف: ۱۰۸۵ ق/ ۱۶۷۴ م)

محمد علی کربلایی در شهر حیدرآباد تولد یافت. عراقی‌الاصل بود. در حیدرآباد درس خواند. وی از شاگردان علی بن خاتون عاملی بود و بر حدیث، فقه و کلام نظر عمیقی داشت. مدتی در حیدرآباد بود و به حکم عبد الله قطب شاه کتاب «رساله‌ی واضحی قطب شاهی در استخراج آیات الهی» را تألیف نمود<sup>۶</sup>.

محمد علی مداح (۱۲۸۸ ق/ ۱۸۷۱ م - ۱۳۵۰ ق/ ۱۹۳۲ م)

آقا محمد علی مداح فرزند معصوم رشتی در شهر حیدرآباد تولد یافت. پس از تحصیلات در لکهنو به حیدرآباد برگشت و تا پایان عمر به تدریس و تبلیغ دینی پرداخت.

۱. مطلع انوار، ۴۷۲؛ تذکره بی بها فی تاریخ العلماء، ۱۸۴؛ امل‌الامل ۱/ ۱۶۹؛ نجوم‌السماء، ۷۷؛  
روضات‌الجنات، ۲۲.

۲. Tabas .

۳. Bambei.

۴. Panipati.

۵. مطلع انوار، ۵۸۰؛ تذکره بی بها فی تاریخ العلماء، ۳۵۰؛ نزهة الخواطر ۸/ ۴۴۴.

۶. مطلع انوار، ۵۸۶؛ نجوم‌السماء، ۱۴۰.

افضل الصّرف، صراط مستقیم و ایقاظ الغافلین از تألیفات اوست.<sup>۱</sup>

محمد علی مرشدآبادی دکنی (۲ رمضان ۱۱۱۷ ق/ ۱۷۰۵ م - ۱۹۳ ق/ ۱۷۷۹ م)  
محمد علی مرشدآبادی دکنی فرزند میر عبدالله یزدی در شهر اورنگ‌آباد<sup>۲</sup> تولّد یافت.  
نزد علمای عراق و ایران کسب علم نمود. چند ماهی در سند بود و از آنجا به دیگر  
شهرهای هند سفر کرد و مورد احترام حاکمان قرار گرفت.  
از تألیفات وی می‌توان مجالی البهیه، حواشی شرح مفاتیح ملاً محسن کاشی،  
تصحیح و تعلیقات اخوان الصّفا و خَلان الوفا و شرح کافیه (فارسی) را نام برد.<sup>۳</sup>

محمد قاسم بیجاپوری (ف: ۱۰۰۲ ق/ ۱۵۹۳ م)

هندوشاه محمد قاسم بیجاپوری فرزند غلام علی استرآبادی در شهر دکن حیدرآباد تولّد  
یافت. نزد علما و دانشمندان دکن تحصیل علم نمود. ابتدا به دربار مرتضی نظام شاه  
رفت و بعد به دربار ابراهیم عادل شاه راه یافت. وی یکی از علما و تاریخ دانان زمان  
خویش بود.

گلزار ابراهیمی معروف به تاریخ فرشته و اختیارات قاسمی (طب، فارسی) از  
تألیفات وی است.<sup>۴</sup>

محمد معزالدین اردستانی (قرن ۱۱ ق.)

محمد معزالدین اردستانی فرزند ظهیرالدین محمد از ایران به حیدرآباد آمد. تفسیر  
سوره‌ی «هل اتی» را به خواسته‌ی استاد خود محمد بن خاتون عاملی برای سلطان  
عبدالله قطب شاه تألیف نمود. برخی دیگر نام کتاب دوم وی را «کاشف‌الحق»

۱. مطلع انوار، ۵۸۲؛ تذکره بی‌بها فی تاریخ‌العلماء، ۱۴۲.

2. Aurangâbâd.

۳. مطلع انوار، ۵۷۴-۵۷۶؛ سیرالمتاخرین ۶۱۶/۲ تا ۶۲۰؛ تذکره بی‌بها فی تاریخ‌العلماء، ۳۱۸؛  
نزهة‌الخواطر ۳۳۵/۶.

۴. مطلع انوار، ۵۸۵؛ نزهة‌الخواطر ج ۳۹۶/۵.

کشف الحق و یا مناقب قطب شاهی» ذکر کرده‌اند.<sup>۱</sup>

**محمد مؤمن حسینی استرآبادی** (۹۶۰ ق/۱۵۵۲ م - ۱۰۳۴ ق/۱۶۲۴ م)

پیشوای اعظم، وکیل السلطنت میر محمد مؤمن الحسینی استرآبادی فرزند علی حسینی استرآبادی از خانواده‌ای سرشناس در استرآباد بود. او فقیه، شاعر، وکیل السلطنت، مدرّس علوم دینی و استاد حیدر میرزا فرزند شاه طهماسب صفوی بود. حدود پنج سال وکیل السلطنه‌ی دربار صفوی بود و به سبب اختلاف نظرات با حکومت صفوی به حیدرآباد آمد. محمد قلی قطب شاه وی را به عنوان پیشوای سلطنت و وکیل السلطنت منصوب نمود. در امور سلطنت با وی مشورت می‌کرد. نامبرده دارای احترام و کرامات ویژه‌ای در حیدرآباد بود. اکنون نیز هر ساله بر قبر وی عرس برگزار می‌شود. علاوه بر کارهای دینی و سیاسی برای عمران و زیباسازی شهر، کارهای مهمی انجام داد. از جمله کارهای وی چهار مینار، حسینیه‌ها، مساجد، بیمارستان و قبرستان دائره‌ی میر مؤمن را می‌توان نام برد. وی در حیدرآباد وفات یافت. مؤلف تاریخ محمدی سال وفات وی را ۱۰۳۰ ق. ذکر نموده است.

از آثار اوست: دیباچه‌ی کثیرالمیامن، رساله‌ی مقداریه، رجعت و اختیارات قطب شاهی.<sup>۲</sup>

**محمد مؤمن حیدرآبادی** (ف: ۱۰۳۶ ق/۱۶۲۶ م)

میر محمد مؤمن حیدرآبادی فرزند شرف‌الدین استرآبادی در استرآباد تولّد یافت. از نزدیکان شاه طهماسب صفوی بود. ۲۵ سال با او بود سپس در سال ۹۸۹ ق. به هند آمد و در شهر حیدرآباد ساکن شد. محمد قلی قطب شاه از او به گرمی استقبال کرد. از علما و شعرای مشهور زمان خویش بود. وی در شهر حیدرآباد وفات یافت.<sup>۳</sup>

۱. خورشید خاور، ۴۳۸.

۲. مطلع انوار، ۶۰۳؛ تذکره بی‌بها فی تاریخ‌العلماء، ۳۰۸؛ کتاب میر محمد مومن تالیف محیی‌الدین چاپ ۱۹۵۷؛ نجوم‌السماء، ۸۲؛ تاریخ محمدی، ج ۲ ق ۵ ص ۱۵۸؛ شیعه در هند، ۴۷۹/۱.

۳. نزهة‌الخواطر ۴۰۲/۵.

نثار حسین عظیم‌آبادی، عمدةالعلماء (۱۲۶۸ ق/ ۱۸۵۲ م - ۱۳۳۸ ق/ ۱۹۲۳ م) سید نثار حسین عظیم‌آبادی ملقب به عمدةالعلماء، بحرالعلوم، حسام‌الاسلام فرزند سید اکبر حسین علوم اسلامی را ابتدا نزد افاضلی چون ملک‌العلماء بنده حسن و تاج‌العلماء علی محمد و ممتازالعلماء سید محمد تقی در شهر لکهنو<sup>۱</sup> فراگرفت، و مدتی در عراق نیز کسب فیض نمود. چند سفر زیارتی به ایران داشت و در یکی از این سفرها ناصرالدین شاه، القاب «عمدةالعلماء، بحرالعلوم و حسام‌الاسلام» را به وی داد. او اغلب عمرش در منطقه دکن سپری کرد چون در حیدرآباد مسئول بیمارستان طب یونانی بود. در همین شهر وفات یافت.

از آثار اوست: ترجمه‌ی شافیه (به زبان فارسی)، حاشیه‌ی میزان‌الافکار مفتی سعد الله، شرح معیارالاشعار محقق فارسی، حاشیه بر شرح جامی، ردّ الاجابة الشیخیه، ایقاظ‌الغافلین، هدایة‌المؤمنین، نهاریه بهرامیه، ساعتیه علویه، تعلیق المحال بالمحال، حاشیه‌ی نفسی، الانقلاب المتداوله، صراط مستقیم، الف رقعہ، ابطال المساوات، حاشیه‌ی قطبی، حاشیه‌ی میبدی، حاشیه‌ی ملاً جلال، حاشیه‌ی میر زاهد، حاشیه‌ی ملاً حمد الله، حاشیه‌ی شرح تجرید علامه، مطمع اللیب فی شرح ضابطة التهذیب، عمدة المعارف (در اثبات الوهیت و توحید به زبان اردو)، بحرالمعارف (به زبان اردو)، دیوان شعر اردو، دیوان فارسی، دیوان عربی، حاشیه‌ی شرح لمعه، حاشیه‌ی نفیسی، حاشیه‌ی شرح زبده‌الاصول، حاشیه‌ی معالم (ناتمام)، نقشه‌ی قبله‌نما، ازالة‌التوهمات، قواعد فارسی و مسائل اعتقادیّه ضروریّه<sup>۲</sup>.

#### نظام‌الدین احمد گیلانی (ف: ۱۰۵۹ ق/ ۱۶۴۹ م)

نظام‌الدین احمد گیلانی شاگرد میر باقر داماد بود. وی در دوران حکومت سلطان عبدالله قطب شاه به حیدرآباد آمد و در همین شهر وفات یافت. اسرار الاطبا، طب فارسی و شجره‌ی دانش از تألیفات اوست<sup>۳</sup>.

1. Lakhnau.

۲. مطلع انوار، ۶۷۰؛ تذکره بی بها فی تاریخ العلماء، ۴۲۹.

۳. خورشید خاور، ۴۴۹-۴۵۰.

نعمت علی خان، (دانشمندخان) (۱۰۵۰ ق/م - ۱۶۴۰ ق/م - ۱۱۲۱ ق/م ۱۷۰۹) حکیم میرزا مقرب خان، دانشمند خان، نعمت خان متخلص به عالی معروف به میرزا محمد فرزند فتح‌الدین احمد شیرازی در شیراز تولد یافت. همراه پدر از شیراز به هند آمد. در دربار عالمگیر دارای جاه و مقام بود و لقب «نعمت خان» و «مقرب خان» به وی داده شد. تاریخ‌نویسی و نظارت جواهرخانه بر عهده‌ی وی بود. در زمان محمد معظم شاه عالم، لقب «دانشمند خان» و کار تألیف «شاه‌نامه‌ی بهادرشاه» به وی داده شد. وی در شهر حیدرآباد وفات یافت.

از آثار اوست: نعمت عظمی، وقایع نعمت خان علی، دیوان عالی، جنگ‌نامه، سخن عالی و شاه‌نامه‌ی شاه عالم (فارسی).<sup>۱</sup>

نیاز حسن برستی حیدرآبادی (۱۲۳۹ ق/م - ۱۸۲۳ ق/م - ۱۳۰۹ ق/م ۱۸۹۲) سید نیاز حسن برستی<sup>۲</sup> حیدرآبادی فرزند غلام حسین، علوم دینی را در لکهنو<sup>۳</sup> فراگرفت. از شاگردان مفتی محمد عباس و سیدالعلما سید حسین بود. در دهه‌ی هفتم قرن سیزدهم به دکن رفت. در آنجا نواب مختارالملک، و سالار جنگ، وی را مورد احترام قرار دادند و منصب و مقامی به وی عطا نمودند. مسجدی در آنجا بنا نمود و به درس و وعظ مشغول شد. پس از چند ماه عازم مشهد شد و در منطقه‌ی سکر<sup>۴</sup> درگذشت. وی شاعر توانایی نیز بود.

از آثار اوست: حدیقه‌الایمان (مثنوی) و حلیه‌العباد (ترجمه‌ی زینة‌العباد).<sup>۵</sup>

۱. مطلع انوار، ۶۸۲؛ سفینه خوشگو، ۹۵؛ کلمات‌الشعرا، ۹۷؛ سرو آزاد، ۱۳۸؛ شاه‌جهان‌نامه، ۱۱۵؛ همیشه بهار، ۶۷۱؛ حاشیه تذکره شعرای کشمیر، ۲۵۴؛ نزهة‌الخواطر ۲۶۴/۶؛ تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان ۴/۱۳؛ قاموس‌المشاهیر، ۲۳۷.

2. Barasti.

3. Lakhnau.

4. Sakkar.

۵. مطلع انوار، ۶۹۸؛ تذکره بی‌بها فی تاریخ‌العلماء، ۲۲۲؛ خورشید خاور، ۴۵۰.

## منابع

۱. تاریخ فرشته، تألیف محمد قاسم هندوشاه استرآبادی، تصحیح و تعلیق دکتر محمد رضا نصیری، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، تهران ۱۳۸۸ ش.
۲. تاریخ محمدی، جلد ۲، (قسمت ۴-۶)، میرزا محمد بن رستم حارثی رامپور، کتابخانه رضا، ۲۰۰۴ م/۱۴۲۵ ق.
۳. تذکرة المعاصرین، محمد علی حزین لاهیجی، انتشارات سایه ۱۳۷۵ ش.
۴. تکمله نجوم السماء، ج ۲-۱، میرزا محمد مهدی لکهنوی کشمیری، انتشارات مکتبه بصیرتی.
۵. شیعه در هند، سید اطهر عباس رضوی، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، قم، ۱۳۷۶ ش.
۶. نجوم السماء، محمد علی کشمیری، شرکت و نشر بین الملل وابسته به انتشارات امیر کبیر، ۱۳۸۲ ش/۱۲۸۶ ق.
۷. الذریعه الی تصانیف الشیعه، جلد ۲۳، آقا بزرگ تهرانی، قم، موسسه اسماعیلیان، ۱۳۰۴ ق/۱۹۸۳ م.
۸. اعیان الشیعه، جلد ۱۰، سید محسن الامین، بیروت، چاپخانه دارالتعارف، ۱۴۰۳ ق/۱۹۸۳ م.
۹. نزهة الخواطر و بهجة المسامع و النواظر، جلد ۹، علامه عبدالحی حسنی، حیدرآباد، چاپخانه مجلس دائرة المعارف عثمانیه، ۱۳۴۱ ق/۱۹۲۳ م.
۱۰. تذکره بی بها فی تاریخ العلما، محمد حسین نوگانوی، دهلی، چاپخانه جید برق.
۱۱. خورشید خاور، سید سعید اختر رضوی، گوپالپور، چاپخانه معارف، ۲۰۰۲ م/۱۴۲۲ ق.
۱۲. قاموس المشاهیر، جلد ۱ و ۲، نظامی بدایونی، پتنا، کتابخانه خدابخش، ۱۹۲۶ م.
۱۳. مطلع انوار، مرتضی حسین صدرالافاضل، کراچی، خراسان اسلامک ریسرچ سنتر، ۱۹۸۱ م.
۱۴. نجوم الارض، سید محمد رضوی گوپالپوری، نیشنل پرنٹنگ ورکس، پتنا، ۲۰۰۳ م.